

Ιστορία και Ποίηση : Η συνάντησή τους στο ποιητικό έργο του Γ. Σεφέρη¹.

Ο ποιητής πρέπει να παρέχει και να αναπτύσσει διαρκώς τη συνείδηση του παρελθόντος ως παρόντος, και εκείνο που γίνεται τότε είναι «μια διαρκής εγκατάλειψη του εαυτού του της στιγμής σε κάτι περισσότερο άξιο. Η πρόοδος ενός καλλιτέχνη είναι μια διαρκής αυτοθυσία , μια διαρκής απόσβεση της προσωπικότητας».

Γ. Σεφέρης, «Εισαγωγή στον Θ. Σ. Έλιοτ», *Δοκιμές* , τόμος Α΄ , σελ. 43.

Σε όλες τις εποχές η γνώση του παρελθόντος ήταν κάτι επιθυμητό μόνο εφόσον εξυπηρετούσε το μέλλον και το παρόν , κι όχι την εξασθένηση του παρόντος ή την εκρίζωση ενός ζωτικού και δυναμικού μέλλοντος.

Φρειδεरिकός Νίτσε, *Ιστορία και Ζωή* , εκδ. Γνώση , σελ. 41.

Η Ιστορία , αυτό το ποτάμι του χρόνου που κυλά , προκαλεί τη συνείδηση του ποιητή και την ευαισθησία του. Η συνείδηση της Ιστορίας τόσο σε επίπεδο προσωπικό –υπαρξιακό όσο και σε συλλογικό – εθνικό είναι μια επώδυνη διαδικασία. Ωστόσο χωρίς αυτήν την οδύνη του ποιητή που μετρά τις πληγές της Ιστορίας στο σώμα το δικό του και του λαού του, δεν μπορεί να γεννηθεί το γνήσιο ποιητικό έργο. Αυτή η διαπίστωση ακούγεται κάπως παράδοξη στις μέρες μας , ίσως μάλιστα προκλητικά ανεπίκαιρη, αφού ο πόνος ταυτίζεται με το απόλυτο κακό και ως εκ τούτου τίποτε καλό δεν μπορεί να περιμένει κανείς απ’ αυτόν. Όμως η μελέτη της ιστορίας του πολιτισμού αποδεικνύει πως τα καλύτερα έργα , αυτά που τα ονομάζουμε σήμερα αθάνατα, βλάστησαν στο έδαφος του ανθρώπινου πόνου. Και η

¹ Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό « Ίνδικτος» (τεύχος 19, Απρίλιος 2005, σσ. 167-185).

Για τη συγγραφή αυτού του δοκιμίου εστίασα το ενδιαφέρον μου κυρίως στην ποιητική δημιουργία του Γ. Σεφέρη (Γ. Σεφέρης , *Ποιήματα*, εκδ. Ίκαρος, 1985) . Πρώτιστα με ενδιέφερε η προσέγγιση της ποίησής του από μια ιστορική προοπτική. Φυσικά έλαβα υπόψη μου και το υπόλοιπο έργο του , κυρίως τις *Δοκιμές* (Α΄ - Β΄ - Γ΄ , εκδ. Ίκαρος 1999) και τα ημερολόγιά του (*Μέρες* , 7 τόμοι : 1925 –1960, εκδ. Ίκαρος). Η βιβλιογραφία για τον Σεφέρη είναι βέβαια αρκετά μεγάλη . Στόχος μου δεν ήταν να την εξαντλήσω. Γι’ αυτό και οι βιβλιογραφικές αναφορές εδώ είναι περιορισμένες. Πρόθεσή μου ήταν να ακούει ο αναγνώστης περισσότερο τη φωνή του ποιητή παρά τη δική μου και των κριτικών της λογοτεχνίας. Ωστόσο ενδεικτικά θα μπορούσα να αναφέρω ορισμένα πολύ βασικά έργα εισαγωγής στην ποίηση του Σεφέρη για εκείνους τους αναγνώστες που θα επιθυμούσαν μια καλύτερη γνωριμία με το έργο του : *Εισαγωγή στην Ποίηση του Σεφέρη*, επιμέλεια Δημήτρης Δασκαλόπουλος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1999². Μαρία Στασινοπούλου , *Χρονολόγιο – Εργοβιογραφία Γιώργου Σεφέρη*, εκδ. Μεταίχμιο , Αθήνα 2000. Mario Vitti, *Φθορά και λόγος , Εισαγωγή στην Ποίηση του Γιώργου Σεφέρη*, εκδ. Εστία , Αθήνα 1994. Νάσος Βαγενάς , *Ο ποιητής και ο χορευτής. Μια εξέταση της ποιητικής και της ποίησης του Σεφέρη*, Αθήνα 1979. Αντρέας Καραντώνης, *Ο ποιητής Γιώργος Σεφέρης*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1990⁷. Δημήτρης Δημηρούλης , *Ο ποιητής ως έθνος – Αισθητική και ιδεολογία στον Γ. Σεφέρη*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1997. Κατερίνα Κρίκου –Davis, *Κολόκες - Μελέτη για τη συλλογή του Γιώργου Σεφέρη Ημερολόγιο Καταστροφώματος Γ΄(1953 –1955)* , εκδ. Ιδεόγραμμα , Αθήνα 2002. Για μια βιογραφία του Σεφέρη βλ. Ρόντρικ Μπήτον, Γιώργος Σεφέρης –περιμένοντας τον άγγελο, εκδ. Ωκεανίδα 2003.

ποίηση λοιπόν του Γιώργου Σεφέρη δεν φαίνεται να αποτελεί εξαίρεση σ' αυτόν τον κανόνα . Αντίθετα , όπως θα προσπαθήσω να δείξω στη συνέχεια , στο έργο του Γιώργου Σεφέρη η Ποίηση λειτουργεί ως άλλοθι της Ιστορίας, αφού η λυτρωτική παρουσία της Ποίησης δικαιώνεται χάρη στο αβάσταχτο για τη συνείδηση του ποιητή βάρος της Ιστορίας.

Είναι γεγονός πως ενώ όλοι οι σύγχρονοι ζουν εντός της Ιστορίας , λίγοι έχουν αίσθηση της Ιστορίας. Λίγοι συνειδητοποιούν την έννοια της ιστορικότητας. Λίγοι αναρωτιούνται τι είναι η Ιστορία και ποιο το νόημά της . Αν φυσικά έχει αυτή κάποιο νόημα για τον άνθρωπο. Ο Σεφέρης ανήκει σ' αυτούς τους λίγους. Αυτό φυσικά δεν είναι τυχαίο. Αρκεί έστω και μια συνοπτική αναφορά στο βιογραφικό του, για να αποκαλυφθούν τα επιφανειακά αλλά και αρκετά από τα υπόγεια ρεύματα που αρδεύουν την ιστορική του συνείδηση.

Γεννήθηκε στη Σμύρνη στα 1900 και πέθανε στην Αθήνα στα 1971 . Στην εποχή και στον τόπο που έζησε δεν ήταν εύκολο να μείνει αλώβητος από την Ιστορία. Μικρασιατική Καταστροφή (1922) , Δικτατορία Μεταξά (1936-1941) , Β' Παγκόσμιος Πόλεμος (1939 - 1944) , Δεκεμβριανά (1944) , Εμφύλιος (1944-1949), Κυπριακός Αγώνας (1955-1959), Δικτατορία Συνταγματαρχών (1967 -1973) συνθέτουν το δράμα απέναντι στο οποίο ήταν αδύνατον να κλείσει τα μάτια του ο ποιητής. Την ευαισθησία του απέναντι στην Ιστορία την οξύνουν και μια σειρά αντινομίες που τον βασανίζουν σ' όλη του τη ζωή. Νεαρός ακόμη θέλει να αφοσιωθεί στην ποίηση, αναγκάζεται όμως από τον πατέρα του να σπουδάσει νομικά στη Γαλλία και να ακολουθήσει καριέρα διπλωμάτη. Η μακρόχρονη υπηρεσία του στο διπλωματικό σώμα (1926 – 1962) όχι μόνον τον αποσπά από την ποίηση και τον αναγκάζει να ζει στην ξενιτιά , αλλά τον εγκλωβίζει και σ' ένα χώρο όπου η Ιστορία αποκαλύπτει τη σκοτεινή πλευρά της : την ανθρώπινη ιδιοτέλεια , την ανεπάρκεια των πολιτικών, την αδικία των ισχυρών σε βάρος των αδυνάτων. Το παιχνίδι που παίζει η Ιστορία με τους ανθρώπους το γνωρίζει πολύ καλά, σαν πρόσφυγας που είναι κι ο ίδιος . Ξέρει τι σημαίνει να είναι κάποιος ξένος και ικέτης, αφού αυτές οι λέξεις δεν έχουν γι' αυτόν αρχαιολογική αξία , αλλά παραπέμπουν σε προσωπικά βιώματα.

Ο ανθρωπισμός του Γ. Σεφέρη δεν μπορεί να δεχτεί πως η Ιστορία είναι ένα απέραντο πανόραμα ματαιότητας και αναρχίας χωρίς μορφή και σημασία. Και μόνον η σκέψη της απουσίας νοήματος στην Ιστορία τον οδηγεί στην απόγνωση. Στο «Βασιλιά της Ασίνης» , (1938 – 1940) , ο ποιητής μας οδηγεί στο χείλος της

αβύσσου και μας δείχνει το κενό : *Ο βασιλιάς της Ασίνης ένα κενό κάτω απ' την προσωπίδα (στ. 20)* . Ο τρόμος του κενού που τίποτε δεν μπορεί να το γεμίσει , μας κάνει να νιώσουμε τον ίλιγγο από την απουσία νοήματος στην Ιστορία. Ο ποιητής δεν μπορεί να ζήσει σε έναν κόσμο άνευ νοήματος. Γι' αυτό με την ποιητική του ευαισθησία αγγίζει τα λιγιστά ίχνη που άφησαν στο πέρασμα του χρόνου αυτοί που έφυγαν και προσπαθεί με την ποίησή του να ανασυνθέσει το νόημα της Ιστορίας, έτσι ώστε παρελθόν , παρόν και μέλλον να συγκροτήσουν μια ενότητα με σημασία για τον άνθρωπο. Θα συμφωνούσε λοιπόν με τον Έλιοτ πως *η ιστορική αίσθηση «συνεπάγεται την αντίληψη όχι μόνο του παρωχημένου , του παρελθόντος , αλλά και της παρουσίας του» και εξαναγκάζει τον άνθρωπο να γράφει όχι μόνο με τη δική του γενιά μέσα στα κόκαλά του, αλλά με το συναίσθημα ότι ολόκληρη η λογοτεχνία της Ευρώπης, αρχίζοντας από τον Όμηρο....., αποτελεί μια ταυτόχρονη τάξη...»*. Δεν είναι μια νοχελική εγκατάλειψη σε χλιαρές παλιές συνήθειες, αλλά είναι *«αυτό που δίνει στο συγγραφέα την οξύτερη συνείδηση της θέσης του μέσα στο χρόνο, του συγχρονισμού του»*. Η ιστορική συνείδηση παρέχει ακόμη στο σημερινό συγγραφέα μια μέθοδο για να διατυπώσει *«ορισμένα μόνιμα στοιχεία της ανθρώπινης φύσης»*, και, συνάμα , *«να δώσει μορφή και σημασία στο απέραντο πανόραμα ματαιότητας και αναρχίας που είναι ο σύγχρονος κόσμος»*².

Το ερώτημα τι είναι η Ιστορία και ποιο το νόημά της διαπερνά όλο το έργο του Γ. Σεφέρη , διατυπώνεται ωστόσο με εξαιρετική σαφήνεια στο ποίημά του *«Ένας γέροντας στην ακροποταμιά»*, γραμμένο στο Κάιρο στα 1942. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός πως το ποίημα αυτό γράφεται στα χρόνια της ναζιστικής κατοχής της Ευρώπης, και μάλιστα όταν δεν φαινόταν στον ορίζοντα καμιά ελπίδα για απελευθέρωση. Και αυτήν ακριβώς τη στιγμή της έσχατης απόγνωσης νιώθει ο ποιητής την ανάγκη να εγκαταλείψει την καταθλιπτική λόγω των δυσμενέστατων πολιτικών και στρατιωτικών εξελίξεων επιφάνεια της Ιστορίας και να καταδυθεί σε μεγαλύτερο βάθος. Εκεί όπου η Ιστορία παύει να είναι θόρυβος , γεγονότα χωρίς νόημα και σκέτος παραλογισμός που οδηγεί στην απελπισία. Καθώς ο ποιητής – παρατηρητής αποσύρεται σε μεγαλύτερο βάθος χρόνου, αποστασιοποιείται από την τρέχουσα επικαιρότητα και σχετικοποιεί τη σημασία των γεγονότων του παρόντος. Έτσι αυτά δεν μεγεθύνονται πια από το φόβο, τον πόνο και τις καθημερινές

² Γιώργος Σεφέρης , «Κ. Π. Καβάφης , Θ.Σ. Έλιοτ Παράλληλοι» , Δοκίμης , Α' τόμος , σελ. 352 –353. Ολόκληρη αυτή η Δοκιμή του Σεφέρη (σελ. 324 –363) παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον τρόπο που αντιλαμβάνεται ο ποιητής τη σχέση Ιστορίας και Ποίησης. Βλ. επίσης «Εισαγωγή στον Έλιοτ», Δοκίμης , Α' τόμος, σελ. 17 –46.

επιθυμίες των ανθρώπων , αλλά αποκτούν τις πραγματικές τους διαστάσεις μέσα στο ποτάμι του χρόνου.

Οι εξελίξεις στην επιφάνεια της Ιστορίας αποτελούν βέβαια για τον Σεφέρη την αφορμή της ποιητικής του δημιουργίας. Όμως ο ποιητής δεν είναι ούτε δημοσιογράφος , για να εγκλωβίζεται στην επικαιρότητα και να σαγηνεύεται απ' αυτήν , ούτε υπηρετεί φυσικά την επιστημονική ιστοριογραφία για να ενδιαφέρεται αποκλειστικά και μόνον για τη διατύπωση σχέσεων μεταξύ των φαινομένων. Τον ενδιαφέρει η «μεγάλη Ιστορία» πέρα από τις εντυπώσεις της στιγμής ή τα γεγονότα που αντιστοιχούν στον περιορισμένο ορίζοντα της ζωής ενός ανθρώπου.

Το ποίημα αρχίζει με ένα ερώτημα : *Κι όμως πρέπει να λογαριάσουμε πώς προχωρούμε.* Και λίγο πιο κάτω άλλο ένα ερώτημα : *Κι όμως πρέπει να λογαριάσουμε κατά πού προχωρούμε.* Την απάντηση στα ερωτήματα αυτά που αφορούν στο νόημα της Ιστορίας τη δίνει με μια εικόνα η οποία υποδεικνύει και τον τρόπο ανάγνωσης της Ιστορίας από τον ποιητή: *Κι όμως πρέπει να λογαριάσουμε κατά πού προχωρούμε,/ όχι καθώς ο πόνος μας το θέλει και τα πεινασμένα παιδιά μας / και το χάσμα της πρόσκλησης των συντρόφων από τον αντίπερα γιαλό · / μήτε καθώς το ψιθυρίζει το μελανιασμένο φως στο πρόχειρο νοσοκομείο,/ το φαρμακευτικό λαμπύρισμα στο προσκέφαλο του παλικαριού που χειρουργήθηκε το μεσημέρι · / αλλά με κάποιον άλλο τρόπο, μπορεί να θέλω να πως καθώς / το μακρύ ποτάμι που βγαίνει από τις μεγάλες λίμνες τις κλειστές βαθιά στην Αφρική /και ήτανε κάποτε θεός κι έπειτα γένηκε δρόμος και δωρητής και δικαστής και δέλτα / που δεν είναι ποτέ το ίδιο, κατά που δίδασκαν οι παλαιοί γραμματισμένοι, /κι ωστόσο μένει πάντα το ίδιο σώμα , το ίδιο στρώμα, και το ίδιο Σημείο, /ο ίδιος προσανατολισμός. /... /Αν είναι ανθρώπινος ο πόνος δεν είμαστε άνθρωποι μόνο για να πονούμε/ γι' αυτό συλλογίζομαι τόσο πολύ , τούτες τις μέρες, το μεγάλο ποτάμι/ αυτό το νόημα που προχωρεί ανάμεσα σε βότανα και σε χόρτα/ και ζωντανά που βόσκουν και ξεδιψούν κι ανθρώπους που σπέρνουν και που θερίζουν /και σε μεγάλους τάφους ακόμη και μικρές κατοικίες των νεκρών./ Αυτό το ρέμα που τραβάει το δρόμο του και που δεν είναι τόσο διαφορετικό από το αίμα των ανθρώπων/ κι από τα μάτια των ανθρώπων όταν κοιτάζουν ίσια –πέρα χωρίς το φόβο μες στην καρδιά τους,/ χωρίς την καθημερινή τρεμούλα για τα μικροπράματα ή έστω και για τα μεγάλα · όταν κοιτάζουν ίσια – πέρα καθώς ο στρατοκόπος που συνήθισε ν' αναμετρά το δρόμο του με τ' άστρα, όχι όπως εμείς , την άλλη μέρα , κοιτάζοντας το κλειστό περιβόλι στο κοιμισμένο αράπικο σπίτι, / πίσω από τα καφασωτά , το δροσερό περιβολάκι ν' αλλάζει σχήμα , να μεγαλώνει και να μικραίνει · / αλλάζοντας καθώς*

κοιτάζαμε , κι εμείς , το σχήμα του πόθου μας και της καρδιάς μας,/ στη στάλα του μεσημεριού , εμείς το υπομονετικό ζυμάρι ενός κόσμου που μας διώχνει και που μας πλάθει, / πιασμένοι στα πλουμισμένα δίχτυα μιας ζωής που ήταν σωστή κι έγινε σκόνη και βούλιαξε μέσα στην άμμο / αφήνοντας πίσω της μονάχα εκείνο το απροσδιόριστο λίκνισμα που μας ζάλισε μιας αφηλής φοινικιάς.

Θα έπρεπε να περιμένουμε το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου για να κάνει την εμφάνισή του το κλασικό πια έργο του Φερνάν Μπρωντέλ «Μεσόγειος» και να μας δείξει ένας ιστορικός πλέον πως Ιστορία δεν είναι μόνον οι ταχύτατες και θορυβώδεις αλλά σύντομης διάρκειας εξελίξεις στην επιφάνεια (ο ατομικός χρόνος), αλλά και οι αργές διεργασίες που συντελούνται κάτω από την επιφάνεια της Ιστορίας και αφορούν στη ζωή των κοινωνιών και των πολιτισμών (ο κοινωνικός χρόνος), μέχρι να φτάσουμε στον ακίνητο σχεδόν χρόνο , στο μεγάλο βάθος της Ιστορίας , που αφορά στη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό του περιβάλλον (ο γεωγραφικός χρόνος)³. Ο ιστορικός Μπρωντέλ , αυτή η ηγετική φυσιογνωμία των Annales, έδειξε με το μνημειώδες ιστορικό του έργο αυτό που ο ποιητής Γιώργος Σεφέρης συμπύκνωσε στο παραπάνω ποίημα : πως το νόημα της Ιστορίας του ανθρώπου δεν εξαντλείται στα συναρπαστικά , επικίνδυνα και γι' αυτό εντυπωσιακά γεγονότα της επιφάνειας , αλλά στις αργές εξελίξεις στο βάθος της Ιστορίας. Και ο ποιητής και ο ιστορικός νιώθουν την ανάγκη να καταδυθούν στη γαλήνη του βάθους της Ιστορίας , όταν η επιφάνειά της τους οδηγεί στην απελπισία.

Στους αντίποδες του Χέγκελ, ο Γιώργος Σεφέρης δεν διακρίνει εντός της Ιστορίας την εκδίπλωση της ιδέας της προόδου⁴. Δεν θεωρεί πως η Ιστορία του ανθρώπου αποτελεί μια συνεχή άνοδο σε ανώτερες και πληρέστερες μορφές ζωής. Δεν πιστεύει πως αιώνες μόχθου και ανθρώπινης οδύνης οδηγούν στο τέλος στην ανθρώπινη ευδαιμονία και σ' έναν επίγειο παράδεισο. Γι' αυτό δεν συμμερίζεται ούτε την εσχατολογική αισιοδοξία των μαρξιστών για το μέλλον ούτε φυσικά θα συμμερίζοταν, αν ζούσε σήμερα, την άποψη του Φουκουγιάμα για το τέλος της Ιστορίας. Για τον Σεφέρη η απάντηση στο ερώτημα για τον τελικό σκοπό της ανθρώπινης Ιστορίας θα ήταν η εικόνα που δίνει στους στίχους του ποιήματός του «Ωραίο φθινοπωρινό πρωί», γραμμένο στην Κορυτσά στα 1937 : «... να που μ'

³ Fernand Braudel, *ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ Α/ Ο ρόλος του περιγύρου*, MIET, Αθήνα 1991. Του ίδιου , *Μελέτες για την Ιστορία* , εκδ. Μνήμων 1987.

⁴ W. H. Walsh , *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Ιστορίας*, MIET, Αθήνα 1982. Καρλ Λέβιτ , *Το νόημα της Ιστορίας* , εκδ. Γνώση , 1985. Lessing , *Geschichte als Sinngebung des Sinnlosen*, Rütten & Loening Verlag , Hamburg 1962.

αρέσει / κι αυτό το βουβάλι του μακεδονίτικου κάμπου τόσο υπομονετικό / τόσο αβίαστο , σα να το ξέρει πως δε φτάνει κανείς πουθενά...».

Η ανάγνωση της Ιστορίας από τον Σεφέρη είναι τραγική . Γι' αυτόν στην Ιστορία επαναλαμβάνεται συνέχεια το «πανάρχαιο δράμα» , όπως το ονομάζει στο «Μυθιστόρημα Α΄» : «Τον άγγελο / τον περιμέναμε προσηλωμένοι τρία χρόνια/ κοιτάζοντας πολύ κοντά / τα πεύκα το γιαλό και τ' άστρα. / Σμίγοντας την κόψη τ' αλετριού ή του карабиού την καρένα./ **ψάχναμε να βρούμε πάλι το πρώτο σπέρμα / για να ξαναρχίσει το πανάρχαιο δράμα.**» , (Μυθιστόρημα 1933 –1934)

Ο Σεφέρης βλέπει το στίβο της Ιστορίας σαν τον αγωνιστικό χώρο των αρματοδρομιών, σαν έναν κύκλο που διαγράφουν χωρίς διακοπή οι αρματοδρόμοι κι από τον οποίο δεν μπορούν να ξεφύγουν : «Στη σφενδόνη , πάλι στη σφενδόνη , στη σφενδόνη, / πόσοι γύροι , πόσοι αιμάτινοι κύκλοι , πόσες μαύρες /σειρές · οι άνθρωποι που με κοιτάζουν,/ που με κοιτάζαν όταν πάνω στο άρμα / σήκωσα το χέρι λαμπρός , κι αλάλαξαν./ Οι αφροί των αλόγων με χτυπούν , τ' άλογα πότε θ' αποστάσουν; / Τρίζει ο άξονας , πυρώνει ο άξονας , πότε ο άξονας θ' ανάψει; /και νιώθω τα γόνατα να λυγίζουν πάνω στον άξονα / πάνω στις ρόδες πάνω στον άγριο στίβο, / τα γόνατα λυγίζουν εύκολα σαν το θέλουν οι θεοί, / κανείς δεν μπορεί να ξεφύγει, ...» (Μυθιστόρημα ΙΣΤ΄) .

Και στις «Μυκήνες» πάλι συναντούμε την τραγικότητα της Ιστορίας ως ένα κύκλο αίματος : «... αλλά εγώ / που ακολούθησα τόσες φορές / το δρόμο απ' το φονιά στο σκοτωμένο / από το σκοτωμένο στην πληρωμή / κι από την πληρωμή στον άλλο φόνο,/ ψηλαφώντας την ανεξάντλητη πορφύρα/ το βράδυ εκείνο του γυρισμού/ που αρχίσαν να σφυρίζουν οι Σεμνές/ στο λιγοστό χορτάρι- / είδα τα φίδια σταυρωτά με τις οχιές / πλεγμένα πάνω στην κακή γενιά / τη μοίρα μας». (Μυκήνες , 1935).

Το πανάρχαιο δράμα επαναλαμβάνεται μέσα στην Ιστορία . Αλλάζουν μόνον τα σκηνικά και τα ονόματα των προσώπων. Ο διωγμένος από την πατρίδα του , ο πρόσφυγας που έζησε τη φρίκη ενός πολέμου και είδε το ναυάγιο των αγνών οραμάτων και των υψηλών ιδανικών, μπορεί να έχει στον ελληνικό μύθο το όνομα του Τεύκρου ή στη σύγχρονη εποχή του Γιώργου Σεφέρη ή οποιουδήποτε άλλου πρόσφυγα , εξόριστου ή ικέτη όπου γης. Ο Πρίαμος και η Εκάβη είναι τα ονόματα που χρησιμοποιεί ο ελληνικός μύθος για τον πατέρα και τη μάνα που είδαν τη ευτυχισμένη τους ζωή να γίνεται συντρίμια και τα παιδιά τους να σφάζονται στους κάθε λογής πολέμους , δίκαιους και άδικους. Πού σταματάει το παραμύθι και πού αρχίζει η αλήθεια; Δυσδιάκριτα τα όρια , όπως μας λέει και ο ποιητής φορώντας το

προσωπείο του Τεύκρου στο ποίημά του «Ελένη» : *«Δακρυσμένο πουλί , στην Κύπρο τη θαλασσοφίλητη / που έταξαν για να μου θυμίζει την πατρίδα, / άραξα μοναχός μ' αυτό το παραμύθι, / αν είναι αλήθεια πως αυτό είναι παραμύθι, / αν είναι αλήθεια πως οι άνθρωποι δε θα ξαναπιάσουν / τον παλιό δόλο των θεών · αν είναι αλήθεια / πως κάποιος άλλος Τεύκρος, ύστερα από χρόνια, / ή κάποιος Αίαντας ή Πρίαμος ή Εκάβη / ή κάποιος άγνωστος , ανώνυμος, που ωστόσο / είδε ένα Σκάμαντρο να ξεχειλάει κουφάρια, / δεν το 'χει μες στη μοίρα του ν' ακούσει / μαντατοφόρους πού έρχονται να πούνε / πως τόσος πόνος τόση ζωή / πήγαν στην άβυσσο / για ένα πουκάμισο αδειανό για μιαν Ελένη».* (Ημερολόγιο Καταστρώματος Γ' , Ελένη)

Βλέπουμε λοιπόν πως για τον Γιώργο Σεφέρη η ανάγνωση της Ιστορίας δεν παρουσιάζει κανένα πρόβλημα. Το ερμηνευτικό σχήμα το αντλεί από την αρχαία ελληνική παράδοση. Θουκυδίδης, Αισχύλος, Ηρόδοτος , Σοφοκλής , Ευριπίδης είναι οι δάσκαλοί του. Ο άνθρωπος δεν αλλάζει μέσα στην αλλαγή. Κράτη και πολιτισμοί έρχονται και παρέρχονται , όπως *«...το κρατίδιο/ της Κομμαγηνής που 'σβησε σαν το μικρό λυχνάρι / πολλές φορές γυρίζει στο μυαλό μας / και πολιτείες μεγάλες που έζησαν χιλιάδες χρόνια / κι έπειτα απόμειναν τόπος βοσκής για τις γκαμούζες / χωράφια για ζαχαροκάλαμα και καλαμπόκια».* (Τελευταίος Σταθμός) . Ωστόσο το φως και το σκοτάδι παλεύουν μέσα στον άνθρωπο . Ιδιαίτερα μάλιστα σε περιόδους κρίσης αποκαλύπτεται σε όλο της το χρωματικό φάσμα η ανθρώπινη φύση με όλο το αγγελικό και μαύρο φως της . Η «ανθρωπεία φύσις» στον Θουκυδίδη δρα εντός της Ιστορίας έχοντας ως κίνητρα την τιμή , την ωφέλεια και το δέος . Ο πόλεμος γίνεται δάσκαλος της βίας και οδηγεί τον άνθρωπο στην αποχαλίνωση των παθών (πλεονεξία, φιλοδοξία, φθόνος, μίσος) και σε ακρότητες άγνωστες σε περίοδο ειρήνης. Αυτό διδάσκει ο Θουκυδίδης στην *παθολογία του πολέμου* (Θουκ. Ιστορία, ΙΙΙ, 82-84). Και η ανθρωπολογία του Σεφέρη καταλήγει στην ίδια διαπίστωση. Στο ποίημά του ο «Τελευταίος Σταθμός» , γραμμένο τον Οκτώβρη του 1944, λίγο πριν αρχίσουν τα Δεκεμβριανά και ο Εμφύλιος, περιγράφει την ανθρώπινη φύση ως εξής : *«Εύκολα τρίβεται ο άνθρωπος μες στους πολέμους · / ο άνθρωπος είναι μαλακός , ένα δεμάτι χόρτο · / χείλια και δάχτυλα που λαχταρούν ένα άσπρο στήθος / μάτια που μισοκλείνουν στο λαμπύρισμα της μέρας / και πόδια που θα τρέχανε , κι ας είναι τόσο κουρασμένα, / στο παραμικρό σφύριγμα του κέρδους. / Ο άνθρωπος είναι μαλακός και διψασμένος σαν το χόρτο, / άπληστος σαν το χόρτο, ρίζες τα νεύρα του κι απλώνουν · / σαν έρθει ο θέρος / προτιμά να σφυρίζουν τα δρεπάνια στ' άλλο χωράφι · / σαν έρθει ο θέρος άλλοι φωνάζουνε για να ζορκίσουν το δαιμονικό / άλλοι μπερδεύονται μες στ'*

αγαθά τους , άλλοι ρητορεύουν. / Αλλά τα ζόρκια τ' αγαθά τις ρητορείες , / σαν είναι οι ζωντανοί μακριά , τι θα τα κάνεις;» .

Και όμως μέσα σ' αυτό το ζοφερό περιβάλλον της ιδιοτέλειας και των ανθρώπινων παθών ξεχωρίζουν και οι μοναχικές, ανώνυμες συνήθως, ηρωικές μορφές, όπως τους αναγνωρίζει ο Σεφέρης στο πρόσωπο του Μιχάλη. Μόνο τους αναγνωρίζει όμως , δεν τους περιγράφει , γιατί πώς να περιγράψεις τον ήρωα όταν εσύ βρίσκεσαι στην αντίπερα όχθη εκείνων που δεν μπορούν να σηκώσουν το βάρος της θυσίας ; *«Να μιλήσω για ήρωες να μιλήσω για ήρωες : ο Μιχάλης/ που έφυγε μ' ανοιχτές πληγές απ' το νοσοκομείο / ίσως μιλούσε για ήρωες όταν , τη νύχτα εκείνη / που έσερνε το ποδάρι του μες στη συσκοτισμένη πολιτεία, / ούρλιαζε ψηλαφώντας τον πόνο μας` «Στα σκοτεινά / πηγαίνουμε , στα σκοτεινά προχωρούμε...» / Οι ήρωες προχωρούν στα σκοτεινά.»* (Τελευταίος Σταθμός)

Ο άνθρωπος βέβαια είναι δημιουργός της ιστορίας του , ωστόσο η ανθρώπινη φύση του είναι δοσμένη και θέτει εκείνους τους περιορισμούς που δεν μπορεί να τους υπερβεί παρά τον ηρωικό του αγώνα και τις στιγμιαίες μερικές φορές εκλάμψεις μεγαλείου. Να πώς βλέπει ο ποιητής τον άνθρωπο εντός της Ιστορίας : *«Το πρώτο πράγμα που έκανε ο θεός είναι η αγάπη / έπειτα έρχεται το αίμα / κι η δίψα για το αίμα/ που την κεντρίζει το σπέρμα του κορμιού καθώς τ' αλάτι.»* (Ο Στράτης Θαλασσινός ανάμεσα στους αγάπανθους, 1942).

Η βιολογική φύση του ανθρώπου , τα πάθη και τα ένστικτά του , αποτελούν για τον Γ. Σεφέρη το δίχτυ μέσα στο οποίο παγιδεύεται ο άνθρωπος από τους θεούς. Στο επιγραμματικό του ποίημα «Ευριπίδης Αθηναίος» , περιγράφοντας ο Σεφέρης με εξαιρετική λιτότητα την προσωπικότητα και το έργο του μεγάλου τραγικού ποιητή, που θα μπορούσε να ήταν και το δικό του , παρατηρεί : *«Είδε τις φλέβες των ανθρώπων / σαν ένα δίχτυ των θεών , όπου μας πιάνουν σαν τ' αγρίμια / προσπάθησε να το τρυπήσει».* Το μεγαλείο της τραγωδίας του ανθρώπου βρίσκεται λοιπόν στην ηρωική , αλλά και απέλπιδα προσπάθειά του , να τρυπήσει αυτό το δίχτυ που τον παγιδεύει στο ασφυκτικό κέλυφος της πεπερασμένης βιολογικής ύπαρξης και της φθοράς. Αυτή άλλωστε είναι για τον Γ. Σεφέρη και η αποστολή της ποίησης , όπως θα δείξουμε στη συνέχεια.

Ο Σεφέρης όχι μόνον αρνείται την ιδέα της απειρίστης προόδου του ανθρώπου εντός της Ιστορίας , αλλά φαίνεται να οπισθοχωρεί αρκετές φορές στο αντίθετο σχήμα του ησιόδειου μύθου της φθίνουσας διαδοχής των γενών , η οποία

καταλήγει τέλος στη σιδερένια εποχή όπου κυριαρχεί η ανομία , ο μόχθος και η δυστυχία του ανθρώπου (ΗΣίοδος , *Έργα και Ημέραι* , στ. 109-201) .

Για τον Σεφέρη η ζωή παλαιότερα, στις παραδοσιακές κοινότητες, ήταν πλήρης νοήματος , κοινού για όλα τα μέλη που μετείχαν στον ενιαίο πολιτισμό της κοινωνίας. Στην μοντέρνα όμως τεχνολογικά αναπτυγμένη εποχή, στην οποία ζει και ο ποιητής, η ενότητα νοήματος έχει πλέον καταρρεύσει . Η κοινή πίστη έχει χαθεί και οι άνθρωποι έχουν ο καθένας διαφορετικούς προσωπικούς μύθους⁵ . Ο μοντέρνος άνθρωπος είναι ακρωτηριασμένος , όπως τα αγάλματα στα μουσεία , και όχι ολοκληρωμένος με νου , καρδιά και αισθήσεις σε αρμονία μεταξύ τους. Ο τεχνοκρατικός πολιτισμός έχει στεγνώσει τον άνθρωπο καταδικάζοντάς τον να ζει στη μοναξιά του χωρίς να γεύεται τη χαρά της επικοινωνίας. *«Καθένας χωριστά ονειρεύεται και δεν ακούει το βραχνά των άλλων...»* (Σαλαμίνα της Κύπρος, 1953) μας λέει ο ποιητής θυμίζοντάς μας τα λόγια του Ηράκλειτου : *«Για τους ξυπνητούς ένας και κοινός ο κόσμος είναι, καθένας όμως από τους κοιμισμένους στρέφεται σε ιδιαίτερο.»* (Τοῖς ἐγρηγορόσιν ἕνα καὶ κοινόν κόσμον εἶναι , τῶν δὲ κοιμωμένων ἕκαστον εἰς ἴδιον ἀποστρέφεται.)

Το παρελθόν για τον Σεφέρη παραπέμπει σε έναν χαμένο παράδεισο, σε μια ολοκληρωμένη ζωή που χάθηκε . *«Ακόμη ένα πηγάδι μέσα σε μια σπηλιά ./Άλλοτε μάς ήταν εύκολο ν' αντλήσουμε είδωλα και στολίδια / για να χαρούν οι φίλοι που μας έμεναν ακόμη πιστοί./ Έσπασαν τα σκοινιά· μονάχα οι χαρακιές στον πηγαδιού το στόμα / μας θυμίζουν την περασμένη μας ευτυχία: / τα δάχτυλα στο φιλιατρό , καθώς έλεγε ο ποιητής. ».* (Μυθιστόρημα Β') .

Και πάλι στο Μυθιστόρημα ΙΖ' ο ποιητής αναπολεί την πλήρη νοήματος ζωή του παρελθόντος που αντιστοιχεί στην παιδική ηλικία του ανθρώπου : *«Οι ελιές με τις ρυτίδες των γονιών μας / τα βράχια με τη γνώση των γονιών μας / και το αίμα του αδερφού μας ζωντανό στο χόμα / ήτανε μια γερή χαρά μια πλούσια τάξη / για τις ψυχές που γνώριζαν την προσευχή τους».*

Αλλού πάλι διαπιστώνει τη μοναξιά του σύγχρονου ανθρώπου και την ανεπάρκεια της τεχνοκρατικής λογικής να δώσει λύση σε ουσιώδη για την ύπαρξη ζητήματα : *«Σου γράφουμε ο καθένας τα ίδια πράγματα / και σωπαίνει ο καθένας μπρος στον άλλον / κοιτάζοντας , ο καθένας , τον ίδιο κόσμο χωριστά / το φως και το σκοτάδι στη βουνοσειρά / κι εσένα. / Ποιος θα σηκώσει τη θλίψη τούτη απ' την καρδιά μας; / Χτες βράδυ μια νεροποντή και σήμερα / βαραίνει πάλι ο σκεπασμένος ουρανός.*

⁵ Γ. Σεφέρης , «Δελφοί», *Δοκιμές*, Β' , σελ. 145.

Οι στοχασμοί μας / σαν τις πευκοβελόνες της χτεσινής νεροποντής / στην πόρτα του σπιτιού μας μαζεμένοι κι άχρηστοι / θέλουν να χτίσουν έναν πύργο που γκρεμίζει.»
(Μυθιστόρημα Ζ')

«*Η μνήμη όπου και να την αγγίζεις πονεί*» (Μνήμη Α'), μας λέει ο ποιητής . Αυτό ισχύει είτε πρόκειται για την προσωπική μνήμη των ευχάριστων βιωμάτων της παιδικής ηλικίας είτε πρόκειται για την ιστορική μνήμη του ποιητή που καλύπτει το διάστημα της τρισχιλιετούς παρουσίας του ελληνικού πολιτισμού. Ύστερα από τρεις χιλιάδες χρόνια ακμής του ελληνικού πολιτισμού , αυτό υποδηλώνει ο χορός των τριών χιλιάδων αγγέλων στο ποίημά του Hampstead (1931) , ήρθε η ώρα της παρακμής , της συρρίκνωσης, της δύσης του : *«Πάνω στο πράσινο χορτάρι / είχαν χορέψει όλη τη μέρα τρεις χιλιάδες αγγέλοι/ γυμνοί σαν ασάλι, / πέφτει το βράδυ χλωμό / οι τρεις χιλιάδες αγγέλοι / μαζέψαν τα φτερά τους και γενήκαν /ένα σκυλί / ξεχασμένο / που γαβγίζει / μοναχό / και γυρεύει τον αφέντη του / ή τη δευτέρα παρουσία / ή ένα κόκαλο».*

Και στο ποίημά του «Σαντορίνη» (Γυμνοπαιδία , 1936) πάλι η ίδια εικόνα της φθοράς του παλαιού μεγαλείου : *Βωμοί γκρεμισμένοι / κι οι φίλοι ξεχασμένοι / φύλλα φοινικιάς στη λάσπη.*

Για τον ποιητή Γιώργο Σεφέρη η μνήμη δεν περιορίζεται στην προσωπική μνήμη , που εξαντλείται στα στενά όρια μιας ανθρώπινης ζωής , αλλά εκτείνεται στο βάθος του χρόνου, περικλείοντας την ιστορική μνήμη του λαού του. Οργανικοί δεσμοί , όπως είναι η γλώσσα , ο τόπος και η παράδοση, συνδέουν τον ποιητή με το λαό του και την ιστορία του. Δεν μπορεί να υπάρξει γνήσια ποιητική δημιουργία χωρίς την ενεργοποίηση της φυλετικής μνήμης, του ιδιαίτερου δηλαδή εθνικού πολιτισμού. Αυτή η φυλετική μνήμη αποτελεί το σπίτι του ποιητή, ένα χώρο οικείο και μεστό νοήματος. Κι όπως κάθε σπίτι έχει την ιστορία του και υφίσταται τη φθορά του χρόνου, έτσι συμβαίνει και με το σπίτι του ποιητή , τον «Ελληνισμό» του.

Σε ένα από τα καλύτερα ποιήματα του Σεφέρη , την «Κίχλη» , γραμμένο στον Πόρο τον Οκτώβριο του 1946, αμέσως μετά τον πόλεμο , ακούμε από τον ποιητή μια ιστορία του πολιτισμού σε στίχους: *« .../ δεν ξέρω πολλά πράγματα από σπίτια / ξέρω πως έχουν τη φυλή τους , τίποτε άλλο./ Καινούργια στην αρχή , σαν τα μωρά / που παίζουν στα περβόλια με τα κρόσσια του ήλιου , / κεντούν παραθυρόφυλλα χρωματιστά και πόρτες/ γυαλιστερές πάνω στη μέρα / όταν τελειώσει ο αρχιτέκτονας αλλάζουν , / ζαρώνουν ή χαμογελούν ή ακόμη πεισματώνουν / μ' εκείνους που έμειναν μ' εκείνους*

που έφυγαν / μ' άλλους που θα γυρίζανε αν μπορούσαν / ή που χαθήκαν , τώρα που έγινε /ο κόσμος ένα απέραντο ξενοδοχείο.»

Ο ποιητής ταυτίζεται με το λαό του και παρακολουθεί τα πάθη του μέσα στην Ιστορία: *«Περάσαμε κάβους πολλούς πολλά νησιά τη θάλασσα /που φέρνει την άλλη θάλασσα , γλάρους και φώκιες. /Δυστυχισμένες γυναίκες κάποτε με ολοθυμούς/ κλαίγανε τα χαμένα τους παιδιά /κι άλλες αγριεμένες γύρευαν το Μεγαλέξαντρο /και δόξες βυθισμένες στα βάθη της Ασίας».* (Μυθιστόρημα Δ' , Αργοναύτες) . Αίσθηση της Ιστορίας σημαίνει για τον Σεφέρη πως το παρελθόν και το μέλλον συνυπάρχουν στο εκάστοτε παρόν , γι' αυτό και η συνείδηση της Ιστορίας και συνακόλουθα η ενεργοποίηση από τη μεριά του ποιητή της συλλογικής ιστορικής μνήμης αποτελούν μια επώδυνη διαδικασία. Εξομολογείται λοιπόν στις «Μυκήνες» την οδύνη του αυτή με τους εξής στίχους : *«Βουλιάζει όποιος σηκώνει τις μεγάλες πέτρες · / τούτες τις πέτρες τις εσήκωσα όσο βάσταξα /τούτες τις πέτρες τις αγάπησα όσο βάσταξα / τούτες τις πέτρες , τη μοίρα μου. /Πληγωμένος από το δικό μου χόμα / τυραννισμένος από το δικό μου πουκάμισο /καταδικασμένος από τους δικούς μου θεούς, / τούτες τις πέτρες».*

Διεισδυτικός παρατηρητής του πολιτισμού ο Σεφέρης , διαθέτει τόσο αναπτυγμένο το ιστορικό του αισθητήριο, ώστε να εντοπίζει τις διαφορές εκεί όπου οι άλλοι βλέπουν μια απατηλή ομοιομορφία. Τα αρχιτεκτονικά ίχνη των ναών που άφησε στην Κύπρο η δυτική χριστιανοσύνη κατά την περίοδο της φραγκοκρατίας (*Υπέρογκες αρχιτεκτονικές τις χαρακτηρίζει*) θεωρούνται από τον ποιητή ξένο και άψυχο σκηνικό στο ζωντανό σώμα του νησιού. Η διαφορά δυτικής και λαϊκής ορθόδοξης χριστιανοσύνης δεν εντοπίζεται μόνον στην αρχιτεκτονική , αλλά προχωρεί βαθύτερα. *Ήμασταν συνηθισμένοι να το στοχαζόμαστε αλλιώς το «Ιησούς Χριστός Νικά»*, εξομολογείται ο ποιητής στο ποίημά του «Νεόφυτος ο έγκλειστος μιλά», γραμμένο στα 1953, και συνεχίζει λίγο πιο κάτω τη σύγκριση της φράγκικης παρουσίας και της ελληνορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης ως εξής: *«Για μας ήταν άλλο πράγμα ο πόλεμος για την πίστη του Χριστού / και για την ψυχή του ανθρώπου καθισμένη στα γόνατα της Υπερμάχου Στρατηγού, /που είχε στα μάτια ψηφιδωτό τον καημό της Ρωμιοσύνης, /εκείνου του πέλαγου τον καημό σαν ήβρε το ζύγισμα της καλοσύνης».* Απέναντι στην υπερφίαλη συμπεριφορά και την αρπακτικότητα των Φράγκων σταυροφόρων, που αρέσκεται στα υπερμεγέθη οικοδομήματα και στα μελοδράματα, αντιπαρατίθεται ο κόσμος του μέτρου και της σεμνότητας του ορθόδοξου κυπριακού ελληνισμού.

Φυσικά με το ποίημα αυτό βρίσκεται στο στόχαστρο του ποιητή η ανομία των Αγγλων κατακτητών της Κύπρου στη δεκαετία του '50, των «επιγόνων» δηλαδή των Φράγκων σταυροφόρων του Μεσαίωνα. Άλλωστε είπαμε πως η ιστορική αίσθηση του ποιητή Γ. Σεφέρη αναγνωρίζει στο εκάστοτε παρόν τη ζωντανή παρουσία του παρελθόντος.

Το ελληνικό τοπίο με χαρακτηριστικά του γνωρίσματα τον ήλιο και τη θάλασσα αποτελεί για τον Σεφέρη εκείνη τη σταθερά που διαμορφώνει το ελληνικό ήθος και την ελληνική αντίληψη του κόσμου μέσα στην Ιστορία⁶. Ο ήλιος και η θάλασσα της Ελλάδας, θεμελιώδη συστατικά του ομηρικού κόσμου, στοιχεία όχι μόνο της φύσης αλλά και σύμβολα ηθικής τάξεως, είναι τόσο οικεία στους γηγενείς Έλληνες όσο αλλότρια είναι στους ξένους και εφήμερους κατακτητές. Στο ποίημα «Στα περίχωρα της Κερύνειας» (1953) δύο κοσμικές αγγλίδες κυρίες (οικοδέσποινα η μία, επισκέπτρια η άλλη) συζητούν πίνοντας το τζιν τους κάτω από τον ήλιο της Κύπρου. Μέσα στην αδιάφορη κατά τα άλλα συζήτησή τους αναδεικνύονται εκείνες οι σταθερές του ελληνικού τοπίου (ήλιος και θάλασσα) που αποκαλύπτουν, σύμφωνα με την ποιητική μυθολογία του Σεφέρη, την ενότητα και τον αμετάβλητο πυρήνα του ελληνικού πολιτισμού μέσα στην Ιστορία. Στη θέα του ήλιου και της θάλασσας της Κύπρου η αγγλίδα οικοδέσποινα περιγράφει στην επισκέπτρια φίλη της την πολιτισμική διαφορά των δύο κόσμων, του ομηρικού (του ελληνικού) και του μη ομηρικού (της Δυτικής Ευρώπης) με τα εξής λόγια: « - *A! τούτη η θέα που όλο ρωτά κι όλο ρωτά. Προσέχετε κάποτε τον καθρέφτη / πώς κάνει εντάφιο το πρόσωπό μας; Και τον ήλιο τον κλέφτη / πώς παίρνει τα φτιασίδια μας κάθε πρωί; Θα προτιμούσα / τη ζεστασιά του ήλιου χωρίς τον ήλιο · θ' αποζητούσα / μια θάλασσα που δεν απογυμνώνει · ένα μαβί χωρίς φωνή, / χωρίς αυτή την ανάγωση ανάκριση την καθημερινή. / Θα με ξεκούραζε το σιωπηλό χάδι της ομίχλης στα κρόσσια του ονείρου / αυτός ο κόσμος δεν είναι δικός μας, είναι του Ομήρου, / η καλύτερη φράση που άκουσα γι' αυτόν τον τόπο*». Βλέπουμε λοιπόν πως ο ήλιος και η θάλασσα, σε όλο το εννοιολογικό τους βάθος και πλάτος, αποτελούν για τον Σεφέρη θεμελιώδη συστατικά της φυλετικής μνήμης του Ελληνισμού.

Βέβαια η φυλετική μνήμη, αυτό που εμείς θα λέγαμε ιστορική συνείδηση, δεν είναι κάτι εκ των προτέρων δοσμένο που προσφέρεται έτοιμο στον ποιητή. Αντίθετα, για την ενεργοποίηση αυτής της μνήμης απαιτείται η επίπονη επανάκτησή

⁶ Γ. Σεφέρης, «Πάντα πλήρη θεών», *Δοκιμές*, Β', σελ. 339-348. Βλ. επίσης Δημήτρης Βλάχος, «Η νεοελληνική ταυτότητα μεταξύ αισθητικής και ιδεολογίας», *Ίνδικτος*, τεύχος 16, Μάιος 2002, σελ. 131-169.

της. Για να αποκτήσουν τα θραύσματα του παρελθόντος νόημα, παίρνοντας το καθένα τη θέση του στο σώμα του ελληνικού πολιτισμού, πρέπει να βρεθεί ένας τρόπος για να στηθούν ξανά οι κομμένες γέφυρες που συνδέουν το παρόν με το παρελθόν. Δεν είναι φυσικά εύκολη η διαδικασία. Ούτε είναι δυνατόν να μπουν πάλι όλες οι ψηφίδες στη θέση τους, έτσι ώστε να αποκατασταθεί πλήρως το μωσαϊκό της ιστορίας του ελληνισμού. Τη δυσκολία του εγχειρήματος αυτού την ομολογεί και ο ίδιος ο ποιητής στο Μυθιστόρημα ΚΒ' : *« γιατί γνωρίσαμε τόσο πολύ τούτη τη μοίρα μας / στριφογυρίζοντας μέσα σε σπασμένες πέτρες , τρεις ή έξι χιλιάδες χρόνια/ ψάχνοντας σε οικοδομές γκρεμισμένες που θα ήταν ίσως το δικό μας σπίτι / προσπαθώντας να θυμηθούμε χρονολογίες και ηρωικές πράξεις / θα μπορέσουμε;»*. Εκεί όμως που σταματάει η ιστορική επιστήμη, αρχίζει το έργο της ποίησης. Αποστολή του ποιητή είναι να αποκαταστήσει την ενότητα στο ακρωτηριασμένο από το χρόνο σώμα του ελληνικού πολιτισμού. Να ξαναβρεί το μίτο της Αριάδνης που θα τον οδηγήσει στη διαχρονική αλήθεια αυτού του πολιτισμού, για να αποκτήσει πάλι η ζωή νόημα και παρηγοριά η πληγωμένη ψυχή του ποιητή, έστω κι αν αυτό πρόκειται να κρατήσει κάποιες στιγμές μόνο.

Για να επανασυνδεθεί ο ποιητής με τη μακραίωνη ελληνική παράδοση χρειάζεται βοήθεια. Και για τη βοήθεια αυτή δεν αρκούν μόνον οι ζωντανοί. Πρέπει να αφουγκραστεί και τη φωνή των προγόνων : του δίκαιου Σωκράτη, του βασανισμένου Οδυσσέα, του αγωνιστή Μακρυγιάννη και πολλών άλλων. *«Και πόσο παράξενα αντρείψεται μιλώντας με τους πεθαμένους, όταν δε φτάνουν πια οι ζωντανοί που σου απομέναν.»* (Πάνω σ' έναν ξένο στίχο, 1931), μας λέει ο ποιητής για να μας στρέψει την προσοχή στο ανεξάντλητο κεφάλαιο της παράδοσης. Ο Σεφέρης πιστεύει πως τα λόγια των ανθρώπων που έφυγαν από κοντά μας διασώζουν τη μορφή αυτών των προσώπων. Ακούγοντας λοιπόν κάποιος ξανά αυτά τα λόγια επανασυνδέεται μαζί τους και αποκαθιστά έτσι την ενότητα των προγόνων με τους συγχρόνους. Άλλωστε οι λέξεις δεν είναι αυθαίρετη κατασκευή αυτιστικών υποκειμένων, αλλά το απόσταγμα της επικοινωνίας ζωντανών προσώπων. Σ' αυτό το ζήτημα είναι εξαιρετικά σαφής ο ποιητής : *«Είναι παιδιά πολλών ανθρώπων τα λόγια μας ./ Σπέρνονται γεννιούνται σαν τα βρέφη / ριζώνουν θρέφονται με το αίμα. / Όπως τα πεύκα/ κρατούνε τη μορφή του αγέρα / ενώ ο αγέρας έφυγε, δεν είναι εκεί / το ίδιο τα λόγια/ φυλάγουν τη μορφή του ανθρώπου / κι ο άνθρωπος έφυγε, δεν είναι εκεί.»* (Τρία κρυφά ποιήματα, Επί σκηής ΣΤ').

Τι τον διδάσκουν λοιπόν οι πρόγονοι με τους οποίους διαλέγεται; Τον διδάσκουν να πιστεύει στο θαύμα. Ο ηρωισμός του ελληνικού λαού στα 1940 και η αποκάλυψη του κυπριακού ελληνισμού στη δεκαετία του 1950 αποτελούν δύο τέτοια θαύματα που έζησε και ομολογεί ο ίδιος ο Σεφέρης. Οι πρόγονοι τον διδάσκουν ακόμη να πιστεύει στη δύναμη της αγάπης, αυτή άλλωστε είναι εκείνη που δικαιώνει τα πράγματα και την ίδια τη ζωή (*Τραγούδησε μικρή Αντιγόνη , τραγούδησε , τραγούδησε ... / δε σου μιλώ για περασμένα , μιλώ για την αγάπη* » (Κίχλη Γ'). Τον διδάσκουν να πιστεύει στην τιμωρία της αδικίας και στην αποκατάσταση της δικαιοσύνης . Κι εδώ βρίσκεται πια το αισιόδοξο μήνυμα του ποιητή. Το κακό συντρίβεται , η ύβρις τιμωρείται , υπάρχει ελπίδα για τον άνθρωπο στο μέλλον : «*ποιος είναι εκείνος που προστάζει και σκοτώνει πίσω από μας;*» , ρωτάει ο ποιητής στα 1941 και συνεχίζει ο ίδιος : «*Άφησε μη ρωτάς : τρία κόκκινα άλογα στ' αλώνι / γυρίζουν πάνω σ' ανθρώπινα κόκαλα κι έχουν τα μάτια δεμένα, / άφησε μη ρωτάς, περίμενε : Το αίμα , το αίμα / ένα πρωί θα σηκωθεί σαν τον Άι-Γιώργη τον καβαλάρη για να καρφώσει με το κοντάρι πάνω στο χόμα το δράκοντα.*» (Η μορφή της μοίρας, 1^η Οχτώβρη 1941) .

Δώδεκα χρόνια αργότερα , το 1953 , στα χρόνια του αγώνα των Κυπρίων κατά των Άγγλων , στιγματίζοντας τη βαρβαρότητα των αγγλικών κατοχικών δυνάμεων γράφει ο ποιητής στο ποίημά του «Σαλαμίνα της Κύπρος» : «*Η γης δεν έχει κρικέλια / για να την πάρουν στον ώμο και να φύγουν /μήτε μπορούν , όσο κι αν είναι διψασμένοι/ να γλυκάνουν το πέλαγο με νερό μισό δράμι./ Και τούτα τα κορμιά / πλασμένα από ένα χόμα που δεν ξέρουν , /έχουν ψυχές. / Μαζεύουν σύνεργα για να τις αλλάξουν, /δε θα μπορέσουν : μόνο θα τις ξεκάνουν /αν ξεγίνουνται οι ψυχές. / Δεν αργεί να καρπίσει τ' αστάχυ /δε χρειάζεται μακρύ καιρό/ για να φουσκώσει της πίκρας το προζύμι, /δε χρειάζεται μακρύ καιρό /το κακό για να σηκώσει το κεφάλι, /κι ο άρρωστος νους που αδειάζει /δε χρειάζεται μακρύ καιρό /για να γεμίσει με την τρέλα, νήσός τις έστι...*» . Η ύβρις τιμωρείται , η δικαιοσύνη αποκαθίσταται , σύμφωνα με την αισχύλεια τάξη πραγμάτων , την οποία αποδέχεται ανεπιφύλακτα ο Σεφέρης . Γι' αυτό ακούμε στο τέλος του ποιήματος τα προφητικά λόγια : « *...όμως ο μαντατοφόρος τρέχει / κι όσο μακρύς κι αν είναι ο δρόμος του , θα φέρει / σ' αυτούς που γυρεύαν ν' αλυσοδέσουν τον Ελλήσποντο το φοβερό μήνυμα της Σαλαμίνας.*»

Και στο τέλος του ποιήματός του «Μνήμη Α'» ο Σεφέρης, αφού σκιαγραφήσει τη ζοφερότητα του παρόντος , γίνεται στο τέλος αναστάσιμος και προφητεύει το μέλλον ως εξής: «*Θα γίνει ανάσταση μιαν αυγή, /πώς λάμπουν την*

άνοιξη τα δέντρα θα ροδαμίσει το όρθρου η μαρμαρυγή , /θα ξαναγίνει το πέλαγο και πάλι το κύμα θα τινάζει την Αφροδίτη · είμαστε ο σπόρος που πεθαίνει».

Η ανωμαλία (π.χ η δικτατορία , η ανομία) και ο συμβιβασμός με την αδικία κάνουν βέβαια την εμφάνισή τους μέσα στην Ιστορία , ωστόσο πρόκειται για προσωρινές καταστάσεις. Η αισχύλεια ηθική της ποίησης του Γ. Σεφέρη απορρίπτει κάθε συμβιβασμό με το κακό και την αδικία . Ποτέ δεν θα μπορούσε να δεχτεί ο ποιητής αυτή τη λογική του συμβιβασμού των καιροσκοπών και ανάξιων συμβούλων του βασιλιά στο ποίημα «Ο δαίμων της πορνείας» : *«Ο φρόνιμος τη μοίρα του δεν τηνε ξαγριεύει./ Όχι · δεν είμαστε ταγμένοι για να πούμε / πού είναι το δίκιο. Το δικό μας χρέος / είναι να βρούμε το μικρότερο κακό».* Ο ποιητής πιστεύει ακράδαντα πως στο τέλος η ύβρις τιμωρείται , η δικαιοσύνη αποκαθίσταται, το κακό νικιέται. Περιγράφοντας ο Σεφέρης τη θανάσιμη πάλη των φιδιών με τις γάτες στο ποίημά του «Οι γάτες του Αϊ-Νικόλα» , γραμμένο στα χρόνια της δικτατορίας (1969), ουσιαστικά περιγράφει τον αγώνα ενάντια στο κακό. *«Άγρια πεισματικές και πάντα λαβωμένες / ξολόθρεψαν τα φίδια μα στο τέλος / χαθήκανε . δεν άντεξαν τόσο φαρμάκι. / Τι να σου κάνουν οι ταλαίπωρες / παλεύοντας και πίνοντας μέρα και νύχτα / το αίμα το φαρμακερό των ερπετών. / Αιώνες φαρμάκι · γενιές φαρμάκι».* Οι ηρωικές γάτες του Αϊ –Νικόλα εξοντώνουν τα φαρμακερά φίδια που ρήμαξαν το νησί και στο τέλος χάνονται κι αυτές. Δεν υπάρχει happy end στον τραγικό κόσμο του Σεφέρη. Αυτό όμως που έχει σημασία είναι πως το κακό νικήθηκε , η αδικία τιμωρήθηκε.

Η Ιστορία δίνει στον ποιητή εκείνο το σκοτάδι που είναι απαραίτητο προκειμένου να μπορέσει ο άνθρωπος να γευτεί τη λύτρωση της ποίησης. Η Ιστορία ως φθορά, πόνος , πόλεμος ,αδικία απαιτεί την κάθαρση . Και την κάθαρση την προσφέρει η ποίηση , αποκαλύπτοντας με την ακατάλυτη δύναμη της ομορφιάς εκείνη τη αστραπιαία λάμψη της αλήθειας και της δικαιοσύνης , που οδηγεί τον άνθρωπο να αποδεχτεί την ύπαρξή του εντός της Ιστορίας και να πει αυτό που λέει ο ίδιος ο ποιητής στο τελευταίο από τα Κρυφά του Ποιήματα κάνοντας τον απολογισμό της ζωής του : *«ό,τι πέρασε πέρασε σωστά».* Έτσι ο άνθρωπος, αξιοποιώντας με την ποίηση την εμπειρία των αισθήσεων , αίρεται σε υψηλότερες σφαίρες όπου γεύεται έστω και για λίγες στιγμές την αιωνιότητα που του αρνείται η Ιστορία.

Ο Σεφέρης με το ποιητικό του έργο επαληθεύει την αξιωματική διαπίστωση του Νίτσε πως ο άνθρωπος βιώνει την ευτυχία της ύπαρξής του μόνον όταν

βρίσκεται σε κατάσταση εκστατικής μέθης ή όταν ονειρεύεται⁷. Η σχέση αυτή πραγματικότητας – ονείρου, Ιστορίας – Ποίησης αποκαλύπτεται με εξαιρετική ενάργεια στο ποίημα του Σεφέρη «Εγκωμη».

Ο ποιητής επισκέπτεται έναν χώρο αρχαιολογικών ανασκαφών μιας προϊστορικής πόλης στην Έγκωμη της Κύπρου. Είναι δειλινό και οι εργάτες, άντρες και γυναίκες, ακόμη δουλεύουν φέρνοντας στο φως τα λείψανα του παρελθόντος, ό,τι απέμεινε απ' αυτή τη μεγάλη πολιτεία των μυκηναϊκών χρόνων. Και ενώ κυριαρχεί η εικόνα της φθοράς και του θανάτου στη θέα αυτών των ερείπιών του ανθρώπινου πολιτισμού, εκείνη ακριβώς τη στιγμή συντελείται το θαύμα για τον ποιητή. Μέσα από τα ερείπια, μέσα από τη φθορά αναδύεται η Ομορφιά. Δεν γνωρίζουμε αν ένα άγαλμα ή μια κοπέλα ήταν η αφορμή για να συγκινήσει τον ποιητή και να τον οδηγήσει στο όνειρο. Αλλά αυτό δεν έχει σημασία για την ποίηση. Σημασία έχει πως στη θέα της Ομορφιάς όλα παγώνουν. Ο χρόνος σταματά. Η φθορά καταργείται, καθώς όλα λούζονται σ' αυτό το υπερκόσμιο φως του κάλλους της αναδυομένης. Αυτό το σταμάτημα του χρόνου, το σταμάτημα του πόνου, αυτή η κατάργηση της Ιστορίας, αυτή η ανέκφραστη ευδαιμονία συντελούνται χάρη σ' αυτήν την «επιφάνεια» της Ομορφιάς, και διαρκούν τόσο όσο και η «ανάληψη», η άνοδος της στον ουρανό. Έπειτα, το όνειρο διαλύεται, ο χρόνος και η Ιστορία επιστρέφουν, και όλα γίνονται ξανά όπως ήταν πριν. Αξίζει πιστεύω να αντιγράψω ολόκληρο το ποίημα, για να κλείσω το δοκίμιο αυτό με τη φωνή του ποιητή:

«Ήταν πλατύς ο κάμπος και στρωτός · από μακριά φαινόταν / το γύρισμα χεριών που σκάβαν. / Στον ουρανό τα σύννεφα πολλές καμπύλες, κάπου – κάπου / μια σάλπιγγα χρυσή και ρόδινη · το δειλί. / Στο λιγοστό χορτάρι και στ' αγκάθια τριγυρίζαν / ψιλές αποβροχάρισσες ανάσες · θα 'χε βρέξει / πέρα στις άκρες τα βουνά που έπαιρναν χρώμα. / Κι εγώ προχώρεσα προς τους ανθρώπους που δουλεύαν, / γυναίκες κι άντρες με τ' αζίνια σε χαντάκια. / Ήταν μια πολιτεία παλιά · τειχιά δρόμοι και σπίτια / ξεχώριζαν σαν πετρωμένοι μύθους κυκλώπων, / η ανατομία μιας ξοδεμένης δύναμης κάτω απ' το μάτι / του αρχαιολόγου του ναρκοδότη ή του χειρούργου. / Φαντάσματα και υφάσματα, χλιδή και χείλια, χωνεμένα / και τα παραπετάσματα του πόνου διάπλατα ανοιχτά / αφήνοντας να φαίνεται γυμνός κι αδιάφορος ο τάφος. /

Κι ανάβλεψα προς τους ανθρώπους που δουλεύαν / τους τεντωμένους ώμους και τα μπράτσα που χτυπούσαν / μ' ένα ρυθμό βαρύ και γρήγορο τούτη τη νέκρα / σα να

⁷ «In zwei Zuständen nämlich erreicht der Mensch das Wonnegefühl des Daseins, im Traum und im Rausch». Die Geburt des tragischen Gedankens (Η γέννηση της τραγικής σκέψεως), στο Friedrich Nietzsche – *Kritische Studienausgabe Herausgegeben von Giorgio Colli und Mazzino Montinari (KSA I)*, dtv, τόμος 1^{ος}, σελ. 581.

περνούσε στα χαλάσματα ο τροχός της μοίρας. / Άξαφνα περπατούσα και δεν περπατούσα / κοίταζα τα πετούμενα πουλιά , κι ήταν μαρμαρωμένα / κοίταζα τον αιθέρα τ' ουρανού , κι ήτανε θαμπωμένος /κοίταζα τα κορμιά που πολεμούσαν , κι είχαν μείνει / κι ανάμεσό τους ένα πρόσωπο το φως ν' ανηφορίζει. / Τα μαλλιά μαύρα χύνουνταν στην τραχηλιά , τα φρύδια / είχανε το φτερούγισμα της χελιδόνας , τα ρουθούνια /καμαρωτά πάνω απ' τα χείλια , και το σώμα / έβγαινε από το χεροπάλεμα ξεγυμνωμένο /με τ' άγουρα βυζιά της οδηγήτρας , / χορός ακίνητος. / Κι εγώ χαμήλωσα τα μάτια μου τριγύρω : / κορίτσια ζύμωναν , και ζύμη δεν αγγίζαν / γυναίκες γνέθανε , τ' αδράχτια δε γυρίζαν / αρνιά ποτίζονταν , κι η γλώσσα τους στεκόταν / πάνω από πράσινα νερά που έμοιαζαν κοιμισμένα / κι ο ζευγάς έμενε μ' ανάρη τη βουκέντρα. / Και ξανακοίταζα το σώμα εκείνο ν' ανεβαίνει / είχε μαζευτεί πολλοί , μερμήγκια , και τη χτυπούσαν με κοντάρια και δεν τη λαβώναν. / Τώρα η κοιλιά της έλαμπε σαν το φεγγάρι / και πίστευα πως ο ουρανός ήταν η μήτρα/ που την εγέννησε και την ξανάπαιρνε , μάνα και βρέφος . / Τα πόδια της μείναν ακόμη μαρμαρένια /και χάθηκαν : μια ανάληψη. Ο κόσμος / ξαναγινόταν όπως ήταν, ο δικός μας / με τον καιρό και με το χόμα. Αρώματα από σκίνο /πήραν να ξεκινήσουν στις παλιές πλαγιές της μνήμης /κόρφου μέσα στα φύλλα , χείλια υγρά : / κι όλα στεγνώσαν μονομιάς στην πλατωσιά του κάμπου /στης πέτρας την απόγνωση στη δύναμη τη φαγωμένη / στον άδειο τόπο με το λιγιστό χορτάρι και τ' ακάθια /όπου γλιστρούσε ζέγνοιαστο ένα φίδι,/ όπου ζοδεύουνε πολύ καιρό για να πεθάνουν.»

Ιστορία και Ποίηση , Χρόνος και Αιωνιότητα αποτελούν λοιπόν για τον Σεφέρη αδιάσπαστη ενότητα. Δεν μπορεί να νιώσει ο άνθρωπος το ένα χωρίς να έχει δοκιμάσει το άλλο. Όσο κι αν η Ιστορία αναγκάζει τον άνθρωπο να συλλογίζεται τη φθορά και το αβάσταχτο βάρος του χρόνου που περνά, άλλο τόσο η Ποίηση του δίνει τη δυνατότητα να γευτεί την αιωνιότητα έστω και για μια στιγμή. Και όπως μας λέει ο ποιητής : «όταν λέμε αιωνιότητα , δεν έχουμε στο νου μας κάτι που μετριέται με τα χρόνια , αλλά κάνουμε κάτι σαν την Πυθία που , όταν την έπαιρνε η έκσταση , έβλεπε όλο το χώρο και όλο το χρόνο , περασμένο και μελλούμενο , σαν ένα πράγμα. Ή , για να θυμηθώ το φίλο E. M. Forster, **πρέπει να λέμε τα πράγματα αιώνια**, για να μπορούμε ν' αγωνιζόμαστε ως την τελευταία στιγμή μας και να χαιρόμαστε τη ζωή.»⁸

Βλάχος Δημήτρης , φιλόλογος - ιστορικός

Ξάνθη , 18/07/2003

⁸ Γ. Σεφέρης , «Δελφοί» , Δοκίμες , Β' , σελ. 151.

